

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NASIONALE SENIOR SERTIFIKAAT

GRAAD 12

VISUELE KUNSTE V1

NOVEMBER 2009

MEMORANDUM

PUNTE: 100

Hierdie memorandum bestaan uit 28 bladsye.

INSTRUKSIES EN INLIGTING

Lees die volgende instruksies noukeuring voordat nagesien word.

1. Die vraestel bestaan uit TIEN vrae. Leerders moet enige VYF vrae vir 'n totaal van 100 punte beantwoord.
2. Dit is BAIE BELANGRIK dat voorsiening gemaak word vir oorspronklike denke in baie gevalle. Leerders moet krediet ontvang vir die gee van hul eie menings en idees in antwoorde. Krediet moet ook aan laterale denke gegee word, maar dit is ook belangrik dat argumente en stellings goed beredeneer en gemotiveer moet word deur verwysings na spesifieke faktore.
3. Vrae en onderafdelings van vrae moet duidelik en korrek genommer wees.
4. Inligting en kunswerke bespreek in een vraag, mag nie weer krediet kry as dit herhaal word in 'n ander vraag nie, maar kruisverwysings tussen kunswerke is toelaatbaar.
5. Leerders moet die naam van die kunstenaar en die titel van elke kunswerk noem, waar van toepassing.
6. Leerders mag beide twee- en drie dimensionele kunswerke in enige vraag bespreek, waar van toepassing.
7. Dit moet onthou word dat baie leerders hierdie voorbeelde sal bespreek, terwyl hulle dit nog nooit gesien het nie. Nasieners kan daarom nie feitelike, akademiese inligting verwag nie. Hulle moet neem uit hul eie ervarings, kulture en interpretasies van kunswerke, binne die konteks van die vraag. Daarom moet nasieners buigsaam wees en 'n oop gemoed hê in die nasienproses.

ALGEMENE INLIGTING VIR NASIENERS

- Hierdie nasienmemorandum moet dien as beide 'n riglyn vir nasieners en 'n onderrigmiddel. Daarom is die memorandum vir sekere vrae in groter diepte behandel sodat die materiaal as 'n onderrigmiddel gebruik kan word. Ander dele van die memorandum is slegs 'n voorgestelde gids.
- Nasieners word aangemoedig om leerders te beloon vir dit wat hulle weet, eerder as om hulle te straf vir dit wat hulle nie weet nie.
- Alhoewel die inligting vir die vrae puntsgewys gegee word, moet leerders in opstel-/paragraafformaat skryf en hul inligting op 'n holistiese wyse bespreek.
- Leerders moet alle vrae in VOLSINNE of PARAGRAWAWE beantwoord, volgens die vereistes van die vraag. Antwoorde in puntvorm kan nie volpunte behaal nie.
- Nasieners moet verwys na die Visuele Kunste VAG-dokumentmatriks (bl. 24) vir 'n gids om die vlakke van prestasie te bepaal.

Assessering van leerders se vermoë om voorbeelde van visuele kultuur te ontleed en daarop te reageer

PRESTASIE-KODE	LEERUITKOMS 4: VISUELE KULTUURSTUDIES	✓
7 Uitstekend 80 – 100%	Demonstreer uitstekende vermoë om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon uitstekende vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer uitstekend ontwikkelde skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon buitengewone insig en begrip en gebruik uiteenlopende benaderings.	
6 Verdiensielik 70 – 79%	Demonstreer 'n goed ontwikkelde vermoë om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon uitstekende vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer hoogs ontwikkelde skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon uitstekende insig en begrip.	
5 Substansiëel 60 – 69%	Demonstreer substansiële vermoë om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon substansiële vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer goed ontwikkelde skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon 'n goeie vlak van insig en begrip.	
4 Gemiddeld 50 – 59%	Demonstreer gemiddelde vermoë om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon gemiddelde vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer bedrewe skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon 'n redelik goeie vlak van insig en begrip.	
3 Bevredigend 40 – 49%	Demonstreer bevredigende vermoë om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon bevredigende vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer bevredigende skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon 'n bevredigende vlak van insig en begrip.	
2 Elementêr 30 – 39%	Demonstreer slegs 'n basiese vermoë om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon min vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer basiese skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon 'n elementêre vlak van insig en begrip.	
1 Nie behaal nie 0 – 29%	Demonstreer min of geen vermoë nie om kunswerke in verhouding met hul kulturele, sosiale, politiese en historiese kontekste te analiseer en daarop kommentaar te lewer. Toon uiters beperkte vermoë in die gebruik van gepaste visuele kunste-terminologie. Demonstreer beperkte skryf- en navorsingsvaardighede in die studie van kuns. Toon min of geen begrip of insig nie.	

VRAAG 1: DIE OPKOMENDE STEM VAN SWART KUNS

- 1.1 Die leerders moet 'n opstel van ten minste EEN bladsy skryf waarin hulle die onderstaande stelling bespreek.

Swaarkry en lyding is deur baie mense in Suid-Afrika, Pan-Afrika en oorsee ervaar. Kunstenaars interpreteer dikwels hierdie ervarings en emosies in hul kuns.

Hulle moet die volgende oorweeg:

- Die tema van die skilderye
- Styl van die werke
- Formele kunselemente gebruik
- Medium en tegniek gebruik
- Verskille en ooreenkomste tussen die kunswerke
- Die gevoel van swaarkry deur die werke oorgedra

Die volgende inligting moet oorweeg word:

Tema van die skilderye

Figuur 1a. Dit lyk na 'n groep werkersklasmans van verskillende ouderdomme wat moontlik op pad huis toe is na 'n lang dag se werk. Dit kan ook 'n werkersbyeenkoms of optog wees as 'n mens kyk na die starende gesigte. Hierdie figure is egter passief en hulle uitdrukkings is leeg, asof hulle 'n te positiewe reaksie op hulle optog verwag.

Figuur 1b: Vroue, kinders en mans vlug uit hul tuisdorp. Chaotiese gevaar van die slang.

Styl van die werke

Figuur 1a: Naturalisties, figuratief, histories/allegories

Figuur 1b: Ekspressief maar realistes.

Formele kunselemente

In FIGUUR 1a skep die ritme van die vertikale lyne stabiliteit en gee dit 'n gevoel van mag aan die samedrommende groep mans, amper asof 'n mens hulle kan sien loop in 'n optog/betoging. Die gebruik van kleur skep ook 'n gevoel van ritme. Die kontras tussen die twee ten volle geklede figure is ook duidelik. Die figure is almal staties en blyk gevries te wees in tyd, hoofsaaklik weens die gebruik van lyn en soortgelyke houdings. Die herhaling van die gesigte, sonder enige ware perspektief, m.a.w. kleiner na agter, verminder die ruimte en maak die prentvlak amper plat. Hierdie is mans van alle ouderdomme wat saam 'n gevoel van eenheid skep. Die feit dat sommige van die gesigte in die agtergrond nie ten volle ingevul is nie, gee 'n mens die idee dat die groep verby die prentvlak aangaan.

Swaarkry en lyding, asook vasberandenheid is sigbaar, veral deur die kunstenaar se fokus op gesigsuitdrukings. Die feit dat die figure amper gesny is om die hele ruimte te vul, skep konfrontasie en trek die kyker se aandag. Griebel is beïnvloed deur die gevolge van die Eerste Wêreldoorlog, en moes baie gruweldade en swaarkry waargeneem het. Armoede en verplasing kon ook deel van sy ervaringe gewees het.

Figuur 1b: Chaotiese gebruik van diagonale lyne (onstabiliteit)
Warm en koel kleur (groen domineer – jaloesie – slang)
Ekspressiewe kwashale (nie glad nie) – skep meer tekstuur
Onrealistiese persepsies (maar meer as figuur 1a)

Medium en tegniek

Beide kunstenaars het olie verf as medium gebruik, maar hulle tegniese benaderings verskil. Figuur 1a is naturalisties uitgevoer, alhoewel die gesigte gestileerd is.

Griebel het in lae geskilder en daar is geen sigbare kwashale nie. Hy het waarskynlik met 'n basiese neutrale kleur begin voordat hy verdere lae in verskillende kleure bo-oor geplaas het. Hierdie opbou van kleure deur die tegniek van onderglasering het 'n rykheid van kleur geskep.

In figuur 1b skilder Pemba op 'n ekspressionistiese manier. Hy het op bord geskilder, waarskynlik met gips pasta ('gesso') voorberei. Die teksture en lae verf is sigbaar. Hy het energieke kwashale gebruik wat die idee van beweging aanhelp.

Terwyl figuur 1a op 'n gedissiplineerde en gekontroleerde wyse geskilder is, is Figuur 1b skynbaar met energie en beweging uitgevoer. Die energie en die handeling van skilder is in hierdie ekspressiewe manier vasgevang.

Verskille en ooreenkomste

Fig. 1a: Die invloede van die Bauhaus, die wydverspreide industriële veranderinge in Europa en die invloed van die Groot Depressie het kunstenaars van daardie tyd moontlik beïnvloed. Die groep mans blyk arbeiders te wees. Dit lyk of hulle in 'n swyging is – staan moontlik stil en sing.

In figuur 1b, het die kunstenaar verkies om 'n allegoriese (storie/drama) gebeurtenis uit te beeld. Die titel van die skildery dui aan dat die groep mense vir iets vlug, in hierdie geval Inkanyamba (slang). Dit is 'n mitologiese wese uit die Xhosa-kultuur. Mense word uitgebeeld waar hulle na die kyker toe vlug. Die figure op die voorgrond is baie groter as die figure in die agtergrond, wat die prentvlak verdiep en 'n sterk gevoel van diepte skep. Baie klein figure hardloop op die agtergrond – gevul met paniek en vrees. Die gesigsuitdrukings van die voorste figure is gevul met vrees, teenoor die stil, starende figure van die werkers in figuur 1a. Die mond van die manlike figuur (regs) in figuur 1a op die voorgrond is oop asof hy die woordvoerder/spreker van die groep is. In figuur 1b is die monde van al die sigbare figure oop asof hulle in vrees skreeu. Die slang kom op 'n vreesaanjaende wyse al hoe nader – uit die lug met die silhoeët van die stad op die agtergrond. Dit lyk asof die slang sy lelike kop optel vanuit sy lêplek in die stad. Die kronkelende lyn wat die slang in die lug skep, lei die oog na die sentrale figuur op die voorgrond, 'n skreeuende ma wat met 'n baba in haar arms vlug. Die figuur links van die sentrale figuur is ook gevul met vrees soos sy oor haar skouer loer.

Beweging is geskep deur die swiepende lyne van die klere en 'n figuur op 'n fiets wat vlug vir die naderende gevaar. Die perspektieflyne van die huise aan weerskante skep diepte, teenoor die amper plat prentvlak in figuur 1a.

Fig 1b: Die bome aan die linkerkant van die prentvlak lei die oog weereens na die stert van die slang om byna 'n maalkolk van vrees te skep. Hierdie 'monster van 'n slang kan as die kwaadaardiges van apartheid gesien word, veral aangesien dit lyk asof hy uit die grys stad in die verte opstyg.

Beide figuur 1a en 1b beeld 'n gevoel van lyding uit, maar op verskillende maniere. Figuur 1a gee die indruk van sielkundige/geestelike en fisiese lyding. Figuur 1b gee die idee dat die lyding en pyn onmiddellik en fisies is. (10)

1.2 Leerders moet EEN voorbeeld elk deur enige TWEE kunstenaars wat hulle bestudeer het, bespreek, wat in hul kunswerke hul lewens en ervarings uitgebeeld het.

Hul opstelle behoort sommige van die volgende inligting in te sluit:

- Naam van die kunstenaar(s)
- Titels van die kunswerke
- Temas/Betekenis
- Medium en tegniek
- Kunsstyl
- Sosiale/ekonomiese en/of ander invloede

Kunstenaars kan insluit: Bhengu, Clarke, Mgudlandlu, Pemba, Sekoto, Zondi. Hulle kan ook verwys na kuns uit die res van Afrika en internasionale kunstenaars. (10)

[20]

VRAAG 2: SOEKE NA 'N AFRIKA-IDENTITEIT IN SUID-AFRIKAANSE KUNS

Leerders moet verwys na die gegewe stelling en die visuele bronne in Figuur 2a, 2b, 2c en 2d en/of enige ander voorbeelde wat hulle bestudeer het, en 'n opstel (ten minste TWEE bladsye) skryf waarin hul die kruiskulturele invloede tussen Europese en Suid-Afrikaanse kunstenaars debatteer.

Die volgende inligting moet in die opstel ingesluit word:

- Inspirasie/invloede/bronne
- Die kruiskulturele invloede soos gesien in die werke
- Die gebruik van formele kunselemente
- Enige ander temas en boodskappe wat deur die kunswerke oorgedra word

Met die groeiende toeganklikheid t.o.v. in wêreldvervoer het baie Suid-Afrikaanse kunstenaars die geleentheid gehad om oorsese lande te besoek. Kruisbestuwing van wêreldwye kunsstyle, tendense, tegnieke, ens. is duidelik sigbaar in baie van ons bekende Suid-Afrikaanse kunstenaars se werk. Ten spyte van die blootstelling aan globale invloede, het baie Suid-Afrikaanse kunstenaars egter hul "Afrika"-identiteit in hul werke behou.

Invloede van die vroeë 20ste-eeuse moderne Europese bewegings soos Kubisme en Duitse Ekspressionisme is sigbaar in die werke van kunstenaars soos Preller en Stern. Net so sien ons die invloed van Afrika op kunstenaars soos Picasso. "Picasso is geïnspireer deur Afrika-kuns en nou sal Afrika-kunstenaars deur Picasso geïnspireer word. Dit is die voltooiing van die siklus."

Terwyl baie kunstenaars Europese tegnieke vir Afrika-onderwerpe gebruik het, het Afrika-vorms begin om ook die impak op die werk van wit Suid-Afrikaanse kunstenaars te hê. 'n Bewussyn van kunsvorms, wisselend van die antieke Egiptenare tot Sanrotskuns, het toenemend Suid-Afrikaanse kuns sedert 1950 beïnvloed.

Figuur 2a: Picasso, *Drie figure onder 'n boom*, 1907

In *Drie Figure onder 'n Boom*, in 1907 geskilder, is die vorme van Afrika-maskers duidelik te sien – gelaatstrekke soos die verlengde neuse en konkawe gesigte en skerp hoekige lyne is deur Picasso gebruik. Ons kan sien hoe die fragmentering tipies van Picasso se uitbeelding van die vroulike naakfiguur begin het. Die figure word aangebied op 'n saamgedronge wyse en hul vorms vul en strek verby die doek. Alhoewel daar 'n effense oorvleueling van vorms is, is daar min aanduiding van piktorale diepte. Die prentvlak is vervlak. Die dinamiese, ekspressiewe verfaanwending gee aan die werk 'n dinamiese en opwindende aantrekkingskrag.

Kleur: Neutrale bruin en blou

Lyn: Diagonaal (onstabiliteit), Gebruik van swart buitelyne

Vorm: Verwronge

Spasie: Gebruik van vlak perspektief

Figuur 2b: Kirchner, *Die straat*, 1913

Duitse Ekspressionis, Ernst Ludwig Kirchner, se bekende Straattoneelreeks is geskep tussen 1913 en 1915. Dit word deur baie as die hoogtepunt van Kirchner se loopbaan beskou – hierdie reeks van sewe skilderye word uitgestal saam met 60 verwante drukwerke en tekeninge. Hierdie reeks dateer uit Kirchner se Berlynse periode toe die effek van die stadslewe sy werk dramaties verander het. Hy is bekend as die medestigter van die vroeë Ekspressionistiese groep, Die Brücke, gestig in Dresden in 1905. Kirchner het na Berlyn verhuis in 1911. Hier het sy gevoel van opstand teen die vernouende beginsels van akademiese skilderwerk en die beklemmende reëls van die bourgeoisie 'n nuwe wending geneem. Die gelaide atmosfeer en energie van die stad word oorgedra deur die uitdrukking van verskerpte perspektiewe, hoekige kwashale en vorms en bytende kleure. Die stadslewe in Berlyn, spesifiek met die bekende teenwoordigheid van prostitute met hul dramatiese geveerde hoede, het Kirchner aangegryp en geïnspireer vir die skep van hierdie asemrowende reeks. Hierdie werke straal die lewendigheid, dekadensie en onderliggende stemming van naderende geweld uit wat Berlyn gekenmerk het op die vooraand van die Eerste Wêreldoorlog.

Figuur 2c: Irma Stern, *Vrou met beker*, 1949

Irma Stern is grootliks beïnvloed deur die Duitse Ekspressionistiese kunstenaars. In hierdie voorbeeld het sy van 'n 'gestural', Ekspressionistiese skilderstyl in dik impasto verf gebruik gemaak. Die gebruik van sterk kleure wat losweg aangewend is, dra by tot die varsheid van dié 1949-werk. Gebruik van doelbewuste verwringing – nog 'n invloed van Duitse Ekspressionisme – is duidelik sigbaar in die skildery van die vrou.

Figuur 2d: Alexis Preller, Die ongevinde kouros, 1969

Alexis Preller het ongelooflike gedetailleerde werke, beïnvloed deur die Europese surrealistes van die 1920's en 1930's, geskep. Preller het in die laat 1940's begin om Afrika-tonele en temas soos *Die kraal* en *Hieratic women* te skilder, maar hierdie was nie realistiese portrette van Afrika-lewe nie; hulle is eerder uitgedink en herskep deur Preller se ongelooflike visuele verbeelding. Hy is ook deur sy reise beïnvloed en het in die laat 1960's Griekeland besoek wat *Die ongevinde Kourous* beïnvloed het. Gebaseer op die klassieke Griekse beelde van Antieke Griekeland, wys die werk van Preller 'n duidelike kruisbestuwing tussen Westerse en Afrika-kuns.

[20]

Lyn: Een sentrale liggaam (soos 'n pop) = vertikale lyne domineer. Sommige gekruffde lyne word gebruik.

Kleur: Gebruik van neutrale bruin en koel blou

Tekstuur: Gladde aanwending van verf – geen tekstuurkwaliteit. Gebruik gemodeleerde kwashale.

Vorm: Gebruik nie-geometriese vorms

Spasie: Geen perspektief/plat

VRAAG 3: KUNS EN POLITIEK: WEERSTANDSKUNS

3.1 Leerders moet die visuele bronne in FIGUUR 3a, 3b, 3c en 3d bestudeer en enige TWEE van die afgebeelde werke kies en bespreek hoe lof die kunstenaars satire, karikature en/of distorsie in hulle werk gebruik het.

- Of hulle saamstem met/verskil van die stelling. Hulle moet hulle antwoord staaf deur na die volgende te verwys (EEN bladsy):
- Die aanvanklike impak van elke werk, en die boodskap wat jy voel die kunstenaar probeer oordra
- Die verskeidenheid maniere waarop die kunstenaars hul boodskappe kommunikeer, insluitend die gebruik van formele kunselemente
- Hoe satire, karikature en/of distorsie in elkeen van die werke gebruik is.
 - Norman Catherine gebruik strokiesboekagtige vereenvoudiging/gestileerdheid in sy gesigte. Die aggressiewe karikature van twee kwaai profiele met hoekige oordrywing van areas soos die tande, skep 'n gevoel van gevaar/vyandigheid.
 - Jane Alexander se driedimensionele ondieragtige vorm is lywig met vier bene. Sy groot vorm suggereer hondagtige/animalistiese kwaliteite. Dit is groot en onheilspellend en domineer die ruimte wat dit beslaan.
 - Kevin Brand – Gebruik eendimensionele, uitgesnyde gestileerde/karikatuuragtige figure in 'n installasie.
 - Helen Sebidi – Kloustrofobiese gebruik van baie groot en doelbewuste verwronge figure.

- Hoe die formele elemente gebruik is:
 - Norman Catherine – Sterk gebruik van swart en wit (positiewe en negatiewe) kontraste. Eenvoud van vorm is sigbaar, maar gebruik van basiese sigsag of hoekige vorms dra by tot die gevoel van vyandigheid en opgekropte woede. Gebruik van patroon is sigbaar in die werk.
 - Jane Alexander – Driedimensionele beeldhouwerk. Gebruik van gemengde media. Beslaan en oorheers die ruimte. Gebruik van donker kleur dra by tot die aggressiewe aard van die ondiër. Dit is intimiderend en konfronterend.
 - Helen Sebidi – Sterk gebruik van arbitrêre kleur (nie realisties nie) en doelbewuste verwringing en oordrywing van gesigte, om 'n gevoel van chaos en oorbeknoptheid voor te stel.

(8)

3.2 Leerders moet EEN werk elk van TWEE spesifieke kunstenaars bespreek wat hulle voel sterk sosiopolitieke kommentaar in hul werk gelewer het. Hulle mag nie die voorbeelde in VRAAG 3.1 voorsien, gebruik nie.

Hulle moet die volgende inligting insluit:

- Name van die kunstenaars
- Titels van enige werke bespreek
- Invloede
- Gebruik van formele kunselemente
- Betekenis/Boodsappe deur die kunswerke oorgedra

(12)
[20]

VRAAG 4: KUNSVLYT EN TOEGEPASTE KUNS

4.1 Leerders moet 'n opstel (ongeveer EEN bladsy) skryf nadat hulle die stelling voorsien gelees het. Hulle moet verwys na die visuele bronne voorsien in Figuur 4a, 4b, 4c, 4d, 4e en 4f, en die verskillende maniere bespreek waarop elkeen van die kunstenaars met materiaal en versierings gewerk het. Oorkruising/Vermenging ('crossover') tussen die tradisionele en die kontemporêre elemente moet ook bespreek/gedebatteer word.

- Figuur 4a
 - Gebruik van vilt en kralewerk. Alhoewel dit in pas is met die tradisionele Xhosa-uitrustings vir vroue, plaas die skaal van die werk dit eerder in die kontemporêre as die tradisionele wêreld. Hierdie stukke is bedoel vir die versamelaar-/toeriste-/dekormark.
- Figuur 4b
 - Carrol Boyes maak gebruik van eenvoudige gestileerdheid in haar gewilde piouter-reeks funksionele objekte. 'n Eenvoudige menslike vorm is beide esteties en funksioneel gebruik om 'n esteties bevredigende beker te skep.

- Figuur 4c
 - Reuben Ndwandwe skep funksionele tradisionele Zoeloemandjies uit Ilalapalm gekleur met natuurlike kleurstowwe. Hy gebruik tradisionele metodes van grasweef. Hy gebruik sterk geometriese vorme as ontwerpe in sy mandjies.
 - Figuur 4d
 - Clive Sithole pas die Zoeloe Ukhamba aan tot 'n effe meer kontemporêre styl. Hy voeg 'n dekoratiewe kenmerk in die vorm van gestileerde osse eerder as die tradisionele umasumpa by.
 - Figuur 4e
 - Elliot Mkhize het die tradisionele weefwerk van die Zoeloemandjies aangepas in sy helder en kleurvolle telefoondraadmandjies. Hy maak gebruik van kontemporêre, modieuse geometriese ontwerpe wat meer aantreklik vir die dekor-/toeristemark geword het.
- (8)
- 4.2
- Figuur 4f
 - Kontemporêre Amerikaanse mandjie gemaak uit plastiek. Dit wys 'n innoverende gebruik van herwinde materiale.

Met verwysing na die gegewe stelling, moet leerders 'n opstel skryf waarin hulle werke van ten minste TWEE kunsvlytkunstenaars wat hulle bestudeer het, bespreek. Die volgende moet genoem word:

- Naam van kunsvlytkunstenaar
 - Bespreking van medium en tegniek gebruik
 - Gebruik van dekoratiewe elemente
 - Invloede
 - Stilistiese elemente
- (12)
[20]

VRAAG 5: KUNS EN MAG – GEDENKGEBOUE, GEDENKTEKENS EN KUNSWERKE

5.1 Leerders moet die visuele bronne in Figuur 5 bestudeer en kommentaar lewer oor die volgende in 'n opstel van ongeveer EEN bladsy:

- Wyse waarop die titel die kyker betrek

Die titel is aanvanklik van geen belang nie. Dit verwys na 'n man en 'n vrou, maar daar is geen figuratiewe verwysing na hulle in die triptiek nie. Die titel is daarom uitdagend omdat die kyker wil uitvind wie die geheimsinnige man en vrou is en hoekom hy gesing en sy stilgebly het. Die titel dien dan ook as 'n aanmoediging om dit te beantwoord deur die woorde op die rok aangebring, te lees.

- Die Waarheids-en-versoeningskommissie het 'n totale nuwe uitkyk op die slagoffers van apartheid geopenbaar. Die rok, begrens deur twee skilderye, bring nie net eerbetoon nie, maar raak 'n monument/gedenkteken vir ALLE slagoffers van apartheid. Die feit dat dit 'n triptiek is, gee dit selfs 'n dieper en meer verhewe betekenis, wat skakel met Bybelse triptieke en altaarstukke uit die Christendom, soos Van Eyck se *Lam van God*, 'n altaarstuk wat die martelaarskap en dood van Christus gedenk. Mason het daarom die gewone slagoffers van sinnelose slagting verhef na die vlak van die Christus-figuur, wat maak dat hulle dood en die dood van andere nie tevergeefs plaasvind het nie. Sy betoon eer aan alle slagoffers van apartheid.
- Mason se keuse van beelde
 - Stikwerk of naaldwerk word as 'vrouewerk' beskou. Mason het die rok uit plastieksakke vasgewerk nadat sy geluister het na verslae van die Waarheids-en-versoeningskommissie. Sy is veral geraak deur die verslag van 'n jong man wat wou kniel en 'Nkosi Sikelel' iAfrika' wou sing voor hy doodgemaak sou word, en 'n jong vrou wat tereggestel is deur 'n sekuriteitsbeampte nadat sy gemartel is, maar steeds stilgebly het. Hierdie triptiek is in die versameling wat deur die Konstitusionele Hof besit word.
 - Mason gebruik plastieksakke wat sy vasgewerk het en toe blou geverf het. Sy was beide geskok en woedend deur die gevoellose daad van brutaliteit, en dit was moontlik helend – net soos die Waarheids-en-versoeningskommissie was. Haar skepping van die rok is 'n huldeblyk aan die jong vrou wat naak gevind is behalwe vir 'n stukkie plastiek waaruit sy 'n broekie vir haarself gemaak het.
 - Mason se gebruik van plastieksakke wat sy dan blou geverf het, is 'n eerbetoon aan Phila Ndwande wat, nadat sy kaal uitgetrek is en vir 10 dae gemartel is, gepoog het om vir haarself 'n broekie te maak uit 'n ou plastieksak om haar skaamte en waardigheid te herstel.
 - Mason sluit teks by die rok in, weereens as huldeblyk aan die vrou, as 'n simbool dat sy nie vergete is nie. Die brief wat sy geskryf het, is soos volg: *'Sister, a plastic bag may not be the whole armour of God, but you were wrestling with flesh and blood, and against powers, against the rulers of darkness, against spiritual wickedness in sordid places. Your weapons were your silence and a piece of rubbish. Finding that bag and wearing it until you were disinterred is such a frugal, commonsensical, housewifely thing to do, an ordinary act ... At some level you shamed your capturers, and they did not compound their abuse of you by stripping you a second time. Yet they killed you. We only know your story because a sniggering man remembered how brave you were. Memorials to your courage are everywhere; they blow about in the streets and drift on the tide and cling to thorn-bushes. This dress is made from some of them. Hambe kahle. Umkhonto.'*

- Naaldwerk word hoofsaaklik as vrouewerk gesien, en alhoewel Mason naaldwerk haat, het sy dae gespandeer om die rok as 'n eerbetoon aan Phila Ndwandwe met die hand te maak.
- Ander interessante inligting is geneem uit wat Regter Albie Sachs oor die werk te sê gehad het:

Gevra om sy gunsteling kunswerk uit te wys, het Regter Sachs verwys na 'n reeks werke van die kunstenaar Judith Mason. Die sentrale paneel van Mason se triptiek is 'n tengerige, fyn blou rok hangend vanaf die balke bo die geleidelik dalende trappe wat na die regsbiblioteek lei, aan die noordelike kant van die gebou. Die rok, gestik uit blou plastiek, vorm ook die sentrale motief van die twee verwante skilderye wat die triptiek voltooi.

Regter Sachs: Judith het na die radio geluister terwyl sy gewerk het, en sy het die storie van 'n jong Afrika-vrou, 'n guerillavegter, 'n lid van Umkhonto we Sizwe, gehoor, wie se liggaam in 'n vlak graf gevind is as 'n resultaat van die proses van die Waarheids-en-versoeningskommissie.

Die persoon wat haar tereggestel het, het getuig, en het opgemerk dat die liggaam naak was behalwe vir 'n mate van bedekking oor die pubiese area, gemaak uit 'n plastiëksak.

Hierdie detail het Judith so geraak en haar gemotiveer om die rok uit plastiëksakke te stik. Sy het gesê: 'Dit is nie die wapenuitrusting van God nie, dit is die beskerming wat ek vir jou kan gee'. Sy het pragtige woorde om die basis van die rok geskryf. Die idee van die rok wat uitstyg, het een van die sentrale stukke van die skilderye wat sy gemaak het geraak, en die verhouding met die roefdier, die vreemde heining, draadagtige struktuur.

Ek dink sy werk op 'n diep instinktiewe vlak in terme van beeldgebruik, met 'n uitsonderlik verfynde tegniek, en het 'n werk wat slegs uit Suid-Afrika kon kom, gemaak. Dit is die werk wat die meeste tipies Suid-Afrikaans is in die verbeelding, die uitreiking, die betekenis en op sommige wyses ook die mees uitsonderlike. Judith se werk is 'n baie klassieke werk van suiwer intense emosies, met uitsonderlike vlyt van hand en oog. Maar dit is ook 'n werk wat intens in Suid-Afrikaanse geskiedenis geplaas is, wat direk van die Waarheids-en-versoeningskommissie uitstam. Dit is haar visie, haar gevoelens, haar gevoeligheid wat saamgekom het om in effek wat ek beskou as een van die groot werke, internasionaal gesproke, van die laat twintigste-eeuse kuns te skep." (Vrye vertaling)

- Hoe dit alles gebeur het:
 - Dit was Regter Albie Sachs wat, na hy die handgestikte plastiekrok gesien het, voorgestel het dat Mason die Blou Rok met 'n ander skildery van haar kombineer – die een van die jong man wat wou kniel en 'Nkosi Sikelel' iAfrika' wou sing voor hy tereggestel is. In die middel van die triptiek is die plastiekrok met twee groot skilderye aan weerskante wat die rok wys as hangend in die wind en 'n grommende hiëna. Die hiëna, wat Mason se gunsteling soogdier is, is betekenisvol as 'n vullisverwyderaer wat op die rand van die samelewing rondbeweeg.

(8)

Leerders moet hulle eie reaksie neerskryf. Gee krediet vir insig.

5.2 Leerders moet 'n opstel van ten minste 1½ bladsye skryf oor TWEE spesifieke geboue/openbare beeldhouwerke/kunswerke wat hulde bring aan spesifieke gebeure/ideale en/of mense.

Die volgende inligting kan gebruik word:

- Leerders moet 'n opstel skryf waarin hulle enige TWEE voorbeelde bespreek van gedenkgeboue of gedenktekens wat hulle bestudeer het.
- Die voorbeelde gekies mag godsdienstig, geestelik, gedenkwaardig, polities of korporatief wees.
- Leerders moet in staat wees om aan te dui op watter manier die gekose voorbeelde gesien kan word as gedenkgeboue, gedenktekens en kunswerke en hoe hulle eer betoon aan spesifieke gebeure/ideale en/of mense.
- Hulle moet geldige inligting verskaf oor die volgende:
Gebruik van materiale, tegnieke en dekoratiewe kenmerke/beelde.
- Leerders moet hulle eie reaksie gee oor die betekenis van die gekose voorbeelde met genoegsame staving.
- Die doel en funksie van die gebou/struktuur en voorbeelde moet bespreek word.

Inligting wat leerders mag gebruik:

Vir baie geslagte was/is argitektuur 'n visuele herinnering aan vorige of huidige samelewings en word samelewings beoordeel op hulle geboue/strukture en wat die strukture vertel van die samelewing, bv. Egiptenare word op hul piramides beoordeel wat hulle gebou het om hul faraos in te begrawe en wat as 'n kragtige simbool van hul samelewing gesien word.

Vername mense wat in posisies van mag is, wil hê latere geslagte moet hulle deur die strukture wat hulle gebou het, onthou. In die vroeë dae het mense hope klippe opgerig om 'n sekere gebeurtenis by 'n spesifieke plek te onthou. Deesdae is daar orals monumente of gedenktekens van gebeure.

Verskillende lande vertel ons van hulle idees uit hul verlede en hede – argitektuur is 'n kragtige vorm van uitdrukking. Geboue word vir verskeie redes en verskillende soorte mag gebou.

Mense word beoordeel volgens die strukture wat hulle bou, waarin hulle bly of waarin hulle werk. Gedenktekens help om mense bymekaar te bring na 'n nasionale krisis soos 'n oorlog. 'n Oorlogsgedenkteken word gedefinieer as 'n gebou, monument, beeldhouwerk of enige ander struktuur om 'n oorlog of 'n oorwinning te vier of om dié wat gedood of beseer is in die oorlog, te gedenk. Baie oorlogsgedenktekens neem die vorm van 'n monument of beeldhouwerk aan en dien as 'n ontmoetingsplek vir gedenkdiens en het maklike openbare toegang.

Sommige Pan-Afrika/Europese voorbeelde: Egiptiese piramides, die Parthenon, Romeinse boë en suile/naalde, die gedenksuil van Trajanus, Arc de Triomphe in Parys, Arco di Trionfo in Rome, Boog van Konstantyn, ens.

1. **Uniegebou** – Arcadia, Pretoria, 1913 [argitek Sir Herbert Baker]. Sandsteen Engelse monumentale styl. Twee vleuels aan die kante verteenwoordig die vereniging van voorheen verdeelde mense. Die oos- en wes-vleuels verteenwoordig twee tale, Engels en Afrikaans. Inheemse tuine op terasse en 9 000-sitplek-amfiteater. Verskeie monumente en beelde. Groot ruitstandbeeld van Generaal Louis Botha [eerste eerste minister van RSA]. In 1956 was daar 'n groot optog na die Uniegebou van 20 000 vroue gelei deur Lilian Ngoyi, Helen Joseph, Moosa en Williams-De Bruyn om te protesteer teen die voorgestelde amendemente aan die Wet op Stedelike Areas [paswette].
2. **Voortrekkermonument** – Pretoria, 1948. Afrikaner-Nasionalisme. [argitek Moerdijk]. 'n Monument wat vir 'n duisend jaar sou staan om die geskiedenis en betekenis van die Groot Trek te beskryf. Dié monolitiese struktuur op 'n lae heuwel buite Pretoria is 'n herinnering aan apartheid of 'n belangrike gedenkgebou vir die Afrikaner. Die koepel is 'n halwe sirkel [driedimensionaliteit].

Daar is 'n sirkel binne 'n vierkant [verteenwoordig aarde/vier hoeke van die aarde met 'n beeld by elke hoek]; die sirkel word 'n simbool van alle geestelike dinge. Op 16 Desember om 12:00 val 'n sonstraal op die senotaaf in die Helderzaal, met die inskripsie "Ons vir jou, Zuid-Afrika!". Inheemse tuine en by die voet van die monument is daar 'n beeld van 'n Voortrekkervrou en haar kinders deur die beeldhouer, Anton van Wouw.

3. **Vrouemonument** – Bloemfontein, 1913 [argitek Soff]. Hierdie monument gedenk die lyding van ongeveer 27 000 Boerevroue en -kinders wat in Britse konsentrasiekampe gesterf het tydens die Boere-oorlog. 'n Eenvoudige sandsteenmonument. Dit bestaan uit 'n obelisk van ongeveer 35 m hoog en lae, halfmaanmure aan twee kante. By die basis van die obelisk is 'n beeld deur Van Wouw, wat vertel van die lyding van daardie vroue en kinders wat weens siekte en honger in die Britse konsentrasiekampe gesterf het. Die beeld is omring deur die 'fluisterende muur'.
4. **Sharpeville Menseregte Distrik** – Gauteng, 2001
Die Sharpeville Gedenkteken en distrik is op 21 Maart 2002 deur Nelson Mandela geopen. Dit eer diegene wat hulle lewens verloor het in die Sharpeville-slagting op 21 Maart 1961 en is gebou om te onthou toe 'n Paswet-protes op 'n tragedie uitgeloop het. 69 mense het gesterf en meer as 300 is beseer toe 'n groot groep mense by Sharpeville vergader het, in 'n Paswetprotes deur die PAC georganiseer en deur Robert Sobukwe gelei.

In 2001 het die regering 21 Maart herdenk deur die onthulling van die Sharpeville Menseregte Gedenkteken op die plek buite die polisiestasie waar 69 mans, vrouens en kinders geskiet is. Die name word op die gedenkplaat vertoon. Die 46ste herdenking van Sharpeville-dag is ook die 10de verjaarsdag van Menseregtedag en die ondertekening van Suid-Afrika se Grondwet. Die gedenkteken is 'n simbool van hoop en die omringende areas van die monument word begrens deur inheemse gras. Die monument se fokuspunt is die fontein en die water wat deur die middel van die Monument loop, verteenwoordig die koeëlgate wat die geboue, voertuie en liggame tydens die slagting gepeper het. Die water verteenwoordig die bloed wat die dag in die strate van Sharpeville gevloei het; maar simboliseer ook reiniging. Spoelklippies is om die basis van die fontein geplaas; 'n verteenwoordiging van die lewens in die stryd verloor. Die verskeie suile in die monument is individuele senotawe vir elke slaffer in die stryd. 'n Gedenkklip vir die slagoffers word ook in die gedenkgebou gehuisves. Dit is onthul op 10 Desember 1996, dieselfde dag waarop die Nuwe Grondwet by Sharpeville deur oudpresident Nelson Mandela onderteken is.

5. **Vryheidspark** – Pretoria, 2004

Vryheidspark [52 hektaar] is 'n projek wat die ontwikkeling van 'n erfenisgebied op Salvokop buite Pretoria tot gevolg sal hê. 'n Sentrum van kennis bedoel om 'n dieper begrip van Suid-Afrika en al sy mense te skep deur die vertel van die land se prekoloniale, koloniale, apartheid- en post-apartheidgeskiedenis. Dit bestaan uit 'n gedenkteken, interaktiewe museum en tuin van herinnering. Die park sal strewe om al die land se ontvouende ervarings en simbole te huisves om sodoende een storie van die stryd van die mens vir vryheid in Suid-Afrika te vertel – die stryd om oorlewing, grond en hulpmiddele en hoe hulle die sosiale, ekonomiese, politieke, kulturele en historiese landskap van die land gevorm het. Die regering het ongeveer R350 miljoen vir die bou van die Park begroot.

Eerste fase voltooi

Konstruksie van die eerste fase van Vryheidspark, 'n 25 000 vierkante meter tuin van herinnering, het in Julie 2003 begin en is voltooi teen Maart 2004, betyds vir Vryheidsdag – en die tiende herdenking van demokrasie in Suid-Afrika – op 27 April. Die tuin van herinnering, 'n landskap-ontwerpte tuin, vorm die eksterne omgewing van Vryheidspark – wat eersdaags met monumente, beelde en standbeelde gevul sal word – wat die finale rusplek vir alle helde en heldinne van die konflikte wat Suid-Afrikaanse geskiedenis gevorm het, simboliseer.

In 2003 het 'n reeks reinigings-, helende en simboliese herstelseremonies in elke provinsie regoor die land plaasgevind, wat die sewe hoofkonflikte in die Suid-Afrikaanse verlede erken – volksmoord, slawerny, die oorloë van weerstand, die Anglo-Boereoorloë, die Eerste en Tweede Wêreldoorlog, en die stryd om bevryding van apartheid. Grond van die plek van elke seremonie, saam met 'n plant uniek aan elke provinsie, is versamel en gestuur om deel te vorm van die tuin van herinnering, ter ere van dié wat gedurende die sewe konflikte geraak is. 'n Naamrol van mense wat gesterf het gedurende die sewe konflikte sal ook deel van die tuin vorm. Tydens die amptelike oorhandiging op 8 Maart 2004, het oudpresident Thabo Mbeki gesê dat dit 'n plek vir almal sal wees om te mediteer oor wat in Suid-Afrika bereik is.

Die voltooide Vryheidspark sal 'n gedenkteken, 'n interaktiewe museum, 'n oop ruimte wat ten minste 5 000 mense kan huisves, 'n konferensiesentrum en 'n kommersiële gebou en 'n biblioteek en oudio-visuele biblioteek insluit. Die Vryheidsparkgedenkteken sal streef om 'n gemeenskapsproses van die herdenking van die pyn en viering van die oorwinnings van die verlede te fasiliteer, deur die bewaring van die herinneringe van die slagoffers van konflikte en menseregteskendings deur slawerny, kolonialisme en rassisme veroorsaak, en deur die verering van die slagoffers, helde en heldinne van die stryd teen apartheid. Die museum, deur interaktiewe, nuutste uitstallings, wil Suid-Afrika se prekoloniale, koloniale, apartheid- en post-apartheidgeskiedenis en erfenis uitstal en bewaar.

6. **Konstitusionele Hof** – Johannesburg, 2005 – demokrasie in aksie

- 150 000 bakstene van die ou tronkgeboue is gebruik vir die bou van die Hof en trappe.
- Werk het in Oktober 2001 op die standplaas begin
- 500 werkers
- Die hele kompleks beslaan 95 000 vierkante meter
- R492 miljoen (koste van projek)

Die Hof se permanente tuiste is ingehuldig deur oudpresident Thabo Mbeki op Menseregtedag in 2004 – deel van die vieringe van 10 jaar van demokrasie. Die Konstitusionele Hof is 'n baanbrekergebou wat nie slegs die 11 regters wat Suid-Afrika se Grondwet beskerm, huisves nie, maar ook staan as 'n ikoon vir ons nuwe kultuur van demokrasie en menseregte. Die jong argitekte wat die opdrag gewen het, wat gebaseer was op die konsep van 'geregtigheid onder 'n boom' – was Janina Masojada en Andrew Makin van Durban, en Paul Wygers van Johannesburg. Die Hof, 'n simbool van die demokrasie wat apartheid vervang het, is opgerig op die plek van die Ou Fort, Johannesburg se berugte tronk, simbolies van die triomf van hoop oor 'n troebel verlede. Die gebou wat die waardes van ons nuwe kultuur van konstitusionaliteit reflekteer, het 'n hofkamer, publieke areas, 'n biblioteek, publieke leesruimte en kantore vir 11 regters en ander personeel.

Op hierdie terrein, eens die Ou Fort-tronkkompleks, algemeen as Nommer Vier bekend, het politieke gevangene en gewone misdadigers hul verhoor afgewag en hulle gevangenskap uitgedien. Die Ou Fort-tronkkompleks, algemeen bekend as Nommer Vier, is om breedweg die geskiedenis van weerstand in Suid-Afrika uit te stip.

Ou Wagtoring – Konstitusionele hof, Hillbrow, Johannesburg, Suid-Afrika.

Konstitusionele Heuwel se openbare deelnemende program het die lang proses van uitnodiging aan oudgevangenes en bewaarders terug na die plek begin om deel te neem aan navorsingsgebaseerde werkswinkels. Uitstallings is ontwerp as deelnemende ervarings. Daar is baie fasiliteite op Konstitusionele Heuwel vir jou om jou eie herinneringe en reaksie op die uitstallings te dokumenteer.

Die Mandela Sel het 'n film wat Mandela se tyd in die Ou Fort dokumenteer.

Vrouetronk – Viktoriaanse gebou wat nie die pyn en lyding wat daarbinne plaasgevind het, wys nie.

"We the People wall" – Dit is die lengte van Konstitusionele Plein, by die basis van die Ou Fort-verskansings; deelnemers wissel van Nelson Mandela en ander oudgevangenes tot gewone mense in Suid-Afrika. Daar is 'n versameling van gevangenisobjekte en -embleme wat lig werp op die sisteem van straf en gevangenskap gedurende apartheid in Suid-Afrika.

Die Konstitusionele Hof (OMD Design Workshop and Urban Solutions, argitekte Masojada, Makin, Padden en Wygers)

Toegang tot die Hof is deur 'n paar imposante 9 m-hoë houtdeure versier met sneewerk van woorde en gebaretaalsimbole wat die 27 regte vasgevang in die Grondwet, oordra.

Hierdie is deure met 'n geskiedenis: die regters het gevra vir hout, maar die argitekte het gesê hulle verkies metaal aangesien hout nie duursaam is nie.

Toe die Konstitusionele Hof in 1995 ingewy is, was die rakke van die nuwe biblioteek leeg, maar nou het die versameling reeds meer as 40 000 volumes. Die biblioteek beslaan 'n ruim van drie verdiepings in die noordelike vlerk van die Konstitusionele Hof. Die nuwe biblioteek het 'n publieke leeskamer wat vergroot kan word, met 'n aparte ingang.

Die ingangsportaal tot die Hof is 'n ruim, ligge vulde area met leunende suile, 'n argitektoniese metafoor vir bome waaronder Afrika-inwoners tradisioneel hulle wetlike geskille besleg het. Dit is net een van die baie voorstellings van 'n herhalende tema in die gebou: dié van 'geregtigheid onder 'n boom'. Die suile is met mosaïek versier – blou, groen, oranje en rooi. Die betondak het gleuwe ontwerp om bewegende areas en sonligfilters deur die blare te skep.

Die dak se betonbalke is gegraveer met die woorde: "human dignity, equality and freedom" in voorbeelde van die handskrif van elke regter. Die fokuspunt in die ingangsportaal is 'n muur met 512 gebrandskilderde vensters. Die hofsaal is op die plek van die verhoorafwagende blok wat in 1928 gebou is en gestroop is om plek vir die nuwe struktuur te maak, opgerig. Maar die argitekte het aan die ou gebou op 'n vars en nuwe manier hulde gebring: vier van sy sentrale trapkuile is gered, en bakstene verkry van die blok is gebruik om die suidelike muur van die saal te bou wat 'n ruwe, maar treffende voorkoms skep. Die noordelike muur is bykans net glas en laat lig by die vertrek instroom.

Die regters se podium, gelig en in die vorm van 'n halfmaan, is teen die oostekant van die vertrek. Elke regter se naam is net onder die rand van die oppervlak gedruk. Die podium se voorkant is met 'n beesvelpatroon versier – bruin met wit spatsels. Voor die podium is nog 'n lang lessenaar vir die regslerke.

Voor hulle is twee rye sitplekke vir die regspanne met direkte aansig. Anders as ander hofsale het hierdie geen getuiebank nie. Die openbare sitplekke bestaan uit bruin metaalbanke en die regters sit op swart leerstoele.

Versameling van Kunswerke

Regter Albie Sachs het die projek geïnisieer. Hy het begin met 'n begroting van R10 000 en donasies is gemaak. Judith Mason se *Blou rok*, Berman se *Vure van die Waarheidskommissie*, tapesserieë deur Marlene Dumas, skilderye deur Sekoto, *Drie figure* deur Feri, *Sleeper black* deur Kentridge. Ander kunstenaars sluit in: Mautloa en Oltman se oorhangende lamskerms wat boomblare verteenwoordig.

Regters se Binnehof

Die nuwe gebou het twee lae: die buitenste een bestaan uit die ingangsportaal, die hofkamer, 'n debatskamer en 'n uitstallingsruimte wat oopmaak op die Groot Afrika-trappe. Die volgende laag bestaan uit die administratiewe seksie en reg in die middel van die gebou, 14 regters se kantore – 11 vir die Konstitusionele Hof se regters en drie vir besoekende regters. Die regters se kantore is op drie verdiepings en het oop ruimtes en visdamme op grondvlak. Hulle bied maklike toegang tot die hofsaal en biblioteek.

Konstitusionele Hof-trappe/"Great African Steps"

Suid-Afrika se eerste groot post-apartheidstaatsgebou is ontwerp om die oopheid van die Grondwet self te beliggaam. Deurskynend en verwelkomend, gevul met warmte. Geen marmerbekleding of houtpanele nie, maar het grasiëuse proporsies. En die hoofmateriale – hout, beton, staal, glas en swart leiklip – vul die hof met 'n Afrika-gevoel.

7. **Red Location-distrik** – Port Elizabeth [Nero Wolf Argitekte]

Dit 'n belangrike plek in Suid-Afrika se stryd vir vryheid en die tuiste van baie politieke en kulturele leiers. 'n Moderne museum in 'n krotbuurt konfronteer idees van museumontwerp en besoekers word as aktiewe deelnemers behandel. Die verlede is verteenwoordig deur 'n stel herinneringe van die stryd. Die museum wys Suid-Afrika met sy onstuimige geskiedenis. Twaalf herinneringshouers [geroes/ongemerkt] in die hoofuitstalruimte is 6 meter en 12 meter hoog.

Die houers wys herinneringe wat trekarbeiders gebruik het om objekte te vul wat hul tragiese lewens gedokumenteer het toe hulle uit die landelike areas ontwortel is. Die ruimtes tussen die houers is refleksies wat ons na die hede bring [die skemer van herinnering]. Die museum sluit 'n ouditorium, biblioteek, kunsgalery en kantore in, asook 'n gedenkruimte om plaaslike helde van die apartheidstryd te gedenk en 'n graf vir Raymond Mhlaba, 'n nasionale held in die stryd.

Saagandfabrieksdak, staalvensters, geroeste sinkriffelplate is gebruik vir die herinneringshouers, betonblokke. Manipulasie van natuurlike lig is effektief gebruik. Die oostekant van die gebou word 'n bewoonbare muur met sitplekke, 'n speelarea vir kinders en 'n parkeerruimte vir taxi's. Die area voor is bedek deur 'n enorme houtpergola/-stoep, wat die ingang tot die gebou merk en 'n openbare saamkomplek aandui. Die grasbedekte buitebymeekaarkomplek het 'n reuseskerm om films aan 2 500 mense te vertoon. Die gebou steun op die drama van lig en ruimte.

(12)
[20]

VRAAG 6: DIE ROL VAN FORMELE EN INFORMELE KUNSSENTRUMS IN DIE OPLEIDING VAN KUNSTENAARS GEDURENDE APARTHEID/POST-APARTHEID SUID-AFRIKA

6.1 Leerders moet 'n opstel van ongeveer EEN bladsy skryf waarin hulle die verandering van styl/rigting in die werk van Sanile Zulu bespreek, deur die volgende in ag te neem:

- Gebruik van materiale
- Beeldgebruik
- Tegnieke
- Gebruik van minimalistiese styl
- Hulle interpretasie van die betekenis van die twee kunswerke

Let asseblief daarop dat die beelde in VRAAG 6 as gevolg van drukkerprobleme verwronge en dof is. Laat aanpasbaarheid toe in die manier waarop die leerders die werke beskryf het.

FIGUUR 6a: Zulu het 'n figuratiewe swart en wit lino- en linosnee [drukkunste- en linoblok] geskep waar die inkleur op die oppervlak van die lino- en linoblok gerol word en dan op papier met die hand of 'n drukpers gedruk word. Die kunswerk is simbolies van sy lewenservaringe. Die kunswerk verwing die beeld afkomstig van die sigbare wêreld. In die voorgrond is vier myners wat besig is om te werk, uitgebeeld. Daar is 'n vlak ruimte. Die stad Johannesburg is op die agtergrond sigbaar.

FIGUUR 6b: Hierdie minimalistiese kunswerk is nie-figuratief/abstrak en hy maak van gevonde materiale [hakiesdraad, herwinde papier, doek, tou, vuur en plastiek] gebruik. Hierdie kunswerk mag dalk spesifiek vir 'n bepaalde ligging ("site-specific"), soos 'n galery, kamer of buitemuurse plek gemaak, gewees het. Hy gebruik hakiesdraad ingeweeft in die doek. Hy gebruik vuur in sy werke wat 'n baie ernstige tema is in Suid-Afrikaanse geskiedenis en ervaringe. Sy installasies wys ons die oorblyfsels van die vurige gebeurtenis, eerder as die gebeurtenis self. Ons neem deel aan die geskiedenis van die gebeurtenis, eerder as die ware drama. Die hakiesdraad word altyd gebruik om mense "buite" te hou en hy verwys moontlik na sy eie agtergrondervaringe. Hy gebruik materiale op 'n metaforiese wyse [figuratief/symbolies] eerder as 'n suiwer konstruksiemiddel.

(8)

6.2 Leerders moet 'n opstel skryf (ongeveer 1½ bladsye) waarin hulle enige volwasse Suid-Afrikaanse kunssentrum wat hul bestudeer het, bespreek, deur na die volgende te verwys:

- Befondsing en doel van die sentrum
- Tipe kunswerke geskep
- Die werk van ten minste EEN kunstenaar wat by die sentrum studeer het
- Onderwerpe, medium en tegnieke gebruik

Rorke's Drift Kuns- en Kunshandwerk-sentrum: Azaria Mbatha (drukkunstenaar), Gordon Mbatha (keramiek), John Muafangejo (drukkunstenaar), Alinna Ndebele (weefwerk), Dan Ragoathe (drukkunstenaar), Cyprian Shilakoe (drukkunstenaar), Vuminkosi Zulu (drukkunstenaar), ens.

- Die Evangelical Lutheran Church (ELC) en kunshandwerk-sentrum by Rorke's Drift, Natal is in 1962 begin.
- Die skonekunste-afdeling is in 1982 gesluit. Geleë in Dundee op die terrein van een van die bekendste slagvelde van die Anglo-Zoeloe-oorlog.
- Die Evangelical Lutheran Church (ELC) het 'n klein werkswinkel in 1962 begin vir swart kunstenaars wat deur Sweedse kunsonderwysers opgelei is.
- Onderrig: Kunshandwerk – weef in natuurlike wol, lino- en linosnee, spin en kleur en tekstieldruk [onderrig deur Malin], grafika en beeldhou [onderrig deur Cetto], keramiek, sydrukwerk.

Onderwysers: Peder en Ulla Gowenuis (stigters), Ola Granath en sy vrou, Malin, en Otto Lundbohm, Marietjie van der Merwe (pottebakkerswerk), Alinna Ndebele (eers student, toe onderwyser).

Wie het daar gestudeer: Azaria Mbatha (drukkunstenaar), Gordon Mbatha (keramiek), John Muafangejo (drukkunstenaar), Alina Ndebele (weefwerk), Dan Ragoathe (drukkunstenaar), Cyprian Shilakoe (drukkunstenaar), Vuminkosi Zulu (drukkunstenaar), ens.

Befondsing:

- Aanvanklik is fondse deur die Evangelical Lutheran Church verskaf, maar die idee was om funksionele kuns te skep wat verkoop kon word om die skool selfversorgend te maak.
- Dit was suksesvol, maar die winste geskep deur die weefafdeling het vir die skool se funksionering betaal, insluitende die skonekunste-afdeling en die pottebakkers- en tekstieldrukwerkswinkels.
- Daar was skynbaar spanning tussen die skonekunste- en die kunshandwerk – aangesien die kunsvlytwerk 'n groter inkomste geskep het en die skonekunste-afdeling moes sluit.

Die doel van die skool:

- Die aanvanklike doel van die skool was om vrouestudente as kuns- en kunshandwerkadviseurs op te lei om met pasiënte in hospitale te werk. (TB- pasiënte het kuns as terapie gebruik.)
- Die geskrewe doelstelling van die sentrum was: "om die unieke kunserfenis van Afrika te koester. Om hierdie erfenis uit te brei met nuwe invloede sodat dit sy regmatige plek in 'n ontwikkelende en veranderende samelewing kan inneem."

Dualiteite:

- Rorke's Drift het begin toe Pollystraat gesluit is.
- Rorke's Drift was landelik – Pollystraat was stedelik.
- Rorke's Drift was "in Afrika " – Pollystraat het 'n "romantiese rekonneksie met Afrika" gesoek.
- Rorke's Drift is deur vroue gedomineer – Pollystraat is deur mans gedomineer.
- In die sentrum self is daar die volgende dualiteite:
 - Die dualiteit tussen oud en nuut
 - Weste en Afrika
 - Tradisionele en nuwe tegnieke
- Ook die dualiteit tussen die geslagte (en geslagskwessies), een geslag wat amper uitsluitlik een kunsvorm beoefen, bv. weef was vir vroue (uitgesonder sommige ontwerpe deur mans) en skone kunste is deur mans beoefen. Vroue het pottebakkerswerk met die rolmetode geskep, terwyl mans die skopwiel vir keramiek gebruik het.
- Daar was ook 'n onderskeid in Rorke's Drift tussen "bruikbare" en "ander" kunste, wat ons die funksionele en die nie-funksionele noem. Die probleem het opgeduik deurdat dit geblyk het dat die funksionele kunste (weef, keramiek, ens.) die nie-funksionele kunste (drukkuns, teken, ens.) befonds het, wat uiteindelik gelei het tot die sluiting van die skonekunste-afdeling. Die probleem was dat toe die skonekunste-afdeling gesluit het, 'n groot deel van visuele inspirasie vir die kunshandwerkkunstenaars verlore gegaan het en dit het daartoe gelei dat die kreatiewe groei van die skool afgeneem het.

Dualiteite tussen die skonekunste- en kunsvlytafdelings kan ook in die volgende gesien word:

SKONEKUNSTE-AFDELING	KUNSHANDWERK-TAFDELING
<ul style="list-style-type: none"> • Studente het gewoonlik van stedelike dele gekom • Hierdie afdeling het die kerk geld gekos • Was meer polities bewus en dus meer krities • Meer kunstig kreatief • Gesluit in 1982 	<ul style="list-style-type: none"> • Studente het meestal van plattelandse dele gekom • Hierdie afdeling het die sentrum befonds • Minder polities bewus en minder krities • Het vrylik van die skonekunste-afdeling geleen • Het aangehou met produksie, maar met verminderde kreatiewe groei

Twee onderskeibare fases in die skool se geskiedenis:

Die eerste tydperk

Die ontwikkeling van 'n aantal betekenisvolle talentvolle individue – meestal drukkunstenaars wat reliëf en intaglio gebruik het – Azaria Mbatha; John Muafangejo; Cyprian Mpho Shilakoe; Vuminkosi Zulu.

Die tweede tydperk

Gedurende die 1970's is die fase gekenmerk deur mindere ontwikkeling van enige uitsonderlike individuele talente, maar eerder deur die poging om die skool op 'n sterk opvoedkundige basis te plaas.

Pollystraat Kunssentrum: Dumile Feni, Sydney Kumalo, Ezrom Legae, Louis Maqhubela, Ephraim Ngatane, Lucas Sithole, ens.

Nyanga Kunssentrum: Patrick Holo, Sydney Holo, ens.

Duitse Ekspressionistiese drukkuns, Afrika-stamkuns, Kubisme, Sweedse toegepaste ontwerp, ens.

(12)
[20]

VRAAG 7: MULTIMEDIA – ALTERNATIEWE KONTEMPORÊRE EN POPULÊRE KUNSVORMS IN SUID-AFRIKA

7.1 Leerders moet 'n opstel van ongeveer EEN blady skryf waarin hulle die waarde van multimediamkuns deur Tracy Emin bespreek/debatteer.

Die volgende inligting moet in hulle opstel oorweeg word:

- Is dit kuns?
- Waarom Emin 'gevonde' objekte gebruik om haar kunswerk te skep
- Hulle interpretasie van die werk
- Enige ander geldige kommentaar

Hierdie kontroversiële kunswerk het 'n groot bohaai in die media veroorsaak. **Is dit kuns?** Hierdie tipe kuns kan beskryf word as multimedia/konseptueel/performance (gebeurteniskuns) of 'n installasie. Hier is die belangrikste aspek van die werk die idee/konsep. Die idee word die masjien wat die kuns maak.

- **Multimedia:** In Figuur 7 het Emin haar bed as die fokuspunt gebruik in hierdie werk wat 'n ikoniese/simboliese beeld geword het. Die onopgemaakte beddegoed was bevlek met liggaamsafskeidings. Die kunstenaar het 'n verskeidenheid gevonde objekte/ruimte en tyd [werklike duur daarvan] gebruik. Die bed dui daarop dat daarin geslaap is: daar is kondome, klere, pantoffels, kosverpakkings, bottels, en haar persoonlike items is versprei op die bedmat wat chaos/wanorde en verwarring aandui.
- Die bed is aangebied soos wat dit was toe Emin opgestaan het daaruit na 'n aantal dae wat sy weens selfmoorddepressie, aangehelp deur verhoudingsprobleme, in die bed moes deurbring. Twee 'Performance'-kunstenaars het op die bed gesprong om die kunswerk te "verbeter". Sy gebruik gevonde objekte wat haar ervaringe verteenwoordig en so 'n 'happening' word. Hierdie 'happening' wat gemengde media gebruik, is beplan wat streng gechoreografeerde bewegings het wat deur die publiek aanskou word. Daar is 'n gevoel van ongestruktureerde spontaneïteit.
- Multimedia kan ook met konseptuele kuns geskakel word. Dikwels word 'ready-mades' gebruik.
- **Konseptuele Kuns:** volg op Minimalisme wat vorm verminder en vereenvoudig het, terwyl Konseptuele Kuns die objek minder belangrik maak het of wat dit total ge-elimineer het. Dikwels steun Konseptuele kuns op die taal van die gedrukte woord, wat enige plek van boeke tot advertensieborde voorkom, en dikwels in kombinasie met foto's.
- Die kunswerk word 'n **installasie**: omdat dit 'n verskeidenheid van materiale gebruik, ruimte en tyd. Installasie kuns sluit enige media in om 'n drie-dimensionele fisiese en konseptuele ervaring in 'n spesifieke omgewing te skep. Kunstenaars maak dikwels direk van die galeryruimte gebruik, maar dit hoef nie tot die galery opsigself beperk te word nie. Installasiekuns oorkruis die verskillende grense tussen verskillende dissiplines.

(6)

7.2 Leerder mag verwys na:

- Beezy Bailey, Kendall Geers, William Kentridge, Clive van der Berg, ook populêre kunsvorms bv. Bitter Komix/muurkuns/T-hemde, plakkate, ens.
- Popkuns, Opkuns, Minimalisme, Konseptuele Kuns [Kosuth], 'Performance'-kuns [Kaprow, Beuys], Digitale Kuns, Installasies (Schwitters, Hirst) en Videokuns (Paik), of enigiemand anders van hul keuse.

(14)
[20]

VRAAG 8: KUNS EN DIE SPIRITUELE KONTEKS – KWESSIES RAKENDE GELOOFSISTEME EN DIE GEWYDE IN KUNS

8.1 Leerders moet die visuele bron in figuur 8 bestudeer en 'n opstel van ongeveer ½ bladsy skryf waarin hulle die volgende bespreek:

- Gebruik van geometrie en simmetrie ('n redelike verduideliking van hierdie terme is aanvaarbaar)
- Gebruik van beelde/simbole
- Gebruik van kleur, lyn en vorm

Dit is onvoldoende indien die leerder 'n algemene visuele analise van die visuele bron gee. In-diepte kennis van die Kindu-godsdiens word nie vir hierdie vraag vereis nie.

Figuur 8: Die Muladhara chakra, ook geassosieer met die kleur rooi, word verbind met alle kwessies van mag en dié het weer konneksies met 'n mens se stam/identiteit (familie, huis). Volgelinge en ingelyfdes visualiseer slegs die kleur rooi tydens meditasie, maar vir nuwelinge is dit makliker om die sirkel en die vierkant te kontempler. Geometriese patrone vul elke aspek van Hindoe geloofsisteme, dikwels gebruik in die aantal lotusblare wat 'n 'yantra' omring. Die olifant wat op die basis van die sirkel staan, is ook 'n simbool van mag, en aangesien olifante in die natuur matriargale samelewings vorm, het dit ook 'n skakeling met vroulike krag en die sterk invloed van familie/stam/samelewing/geslag/geneologie (familieboom).

Muladhara is die wortelkern van alle fisiese ervaring, gevind aan die basis van die ruggraat.

Die vierkant verteenwoordig die aarde self, asook die vier rigtings. Vier beteken voltooiing en die aarde verbeeld die elemente. Daar is 'n driehoek in die middel wat afwaarts wys, wat die afwaartse beweging van energiesentra van die nadis simboliseer. Die energiesentrums is Ida Pangala en Sushumna. Die eivorm by die basis van die driehoek simboliseer die kosmiese eier. Die slang draai drie en 'n half keer om die kosmiese eier of Lingam. Brahma, god van die skepping, sit aan die linkerkant. Hy het vier koppe en vier arms (reflekteer die geometrie van die vierkant).

Sy vel is die kleur van koring. Hy dra 'n geel dhoti (tradisionele Indiese kledingstuk) en 'n groen serp is om sy arms en skouers gedrapeer. In sy linkerkant hou hy die lotus, simbool van reinheid, vas. In sy ander linkerhand hou hy 'n boekrol van heilige geskrifte. In sy een regterhand hou hy 'n fles nektar (amrita) wat krag beteken. Sy ander regterhand word in 'n gebaar wat vrees wegjaag, gehou. Die energie van Brahma, aan die regterkant, is Dakini. Sy is in pienk geklee. Sy hou 'n swaard, skedel en drietand vas. Dit simboliseer die energie van die skepper, bewaarder en vernietiger. Dit is 'n essensiële aspek van die muladhara chakra en hou verband met die Kabbalistiese boom van die lewe. By die basis van die sirkel is Ganesha, meester van die begin. Hy is die seun van Shiva en Parvati, en is ingeroep om seëninge by die begin van alle ondernemings uit te spreek. Hy is geklee in suurlemoengeel. Sy slurp word sewe keer gewys in die kleure van die spektrum. Die Sanskrit-simbool van die chakra is in die middel van die vierkant. Die sirkel word deur vier lotusblomblare omring, wat weer na die vier elemente verwys. Beide Brahma en Dakini sit op 'n sirkel van lotus blomblare. Brahma word beskerm deur 'n sambreel.

(6)

8.2 Die opstel (1½ bladsye) kan gesentreer word rondom Suid-Afrikaanse kunstenaars met 'n godsdienstige of geestelike benadering tot hul werk, maar kan Meksikaanse godsdienstige kuns, Noord-Amerikaanse Indiaanse sandskilderye, ens. insluit.

Leerders kan die volgende kunstenaars se werk bespreek:
Ntshalintshali, Hlungwane, Mbasa, Claerhout, Andries Botha, Pippa Skotnes, Deborah Bell, Diane Victor, ens. Raadpleeg die jongste PAT-dokument.

Ander voorbeelde kan insluit:

Wim Botha (*Pietá, Sisteem van Ongeloof, Mieliepap Maria*)

Andries Botha (*Genesis, Genesis Jesus*)

(14)
[20]

VRAAG 9: GESLAGSKWESSIES

9.1 Leerders moet 'n opstel van ongeveer EEN bladsy skryf waarin hulle die visuele bron in figuur 9 bespreek.

Tenminste DRIE van volgende moet oorweeg word:

- Toepaslikheid van die titel
- Die woordspel in die titel
- Tegniek en styl
- Die boodskap wat oorgedra word
- Die beeldgebruik om 'n sterk boodskap oor te dra
- Vroue en mediakultuur

Vir 'n tydperk was die fokus van Victor se werk op 'n ondersoek en waarneming van die sielkundige en fisiese skade wat mense in hul sosiale interaksies en kontak op mekaar toedien.

Die druk is geskep in antwoord op die 'Vroue vir Kinders'-projek en is in samewerking/konsultasie met die digter, Michelle McGrane, gemaak. Haar geskrewe stuk "the Private Eucharist" gebruik in die projek, was die beginpunt.

Anoreksie is 'n aftakelende en vernietigende bedreiging vir baie van ons adolessente jeug.

Diane Victor het die volgende oor die werk te sê gehad:

"Ek was geïnteresseerd in die baie private godsdienstigheid en obsessie wat tussen die kind en haar liggaam ontwikkel. 'n Magspel van selfontkenning en martelaarskap. Die kind/adolesent is smekend/biddend voor haar eie afbeelding, en vervang die mate van haar siel met die gewig en mate van haar liggaam. Subtiel aangemoedig deur 'n voyeuristiese samelewing, in dié geval die man by haar oor en die waaksame en kritiese vrou by die spieëltafel. Die klein narsingblommetjie sit onskuldig tussen haar en haar refleksie." (Vrye vertaling)

(8)

9.2 Leerders moet in 'n opstel (1½ bladsye) verwys na enige kunstenaar(s) en werk(e) wat hulle bestudeer het wat die konsep van geslag in hulle werk ondersoek.

Maak seker dat die inligting wat in 9.1 gebruik is, nie in 9.2 herhaal word nie.

(12)
[20]

VRAAG 10: KONTEMPORÊRE ARGITEKTUUR IN SUID-AFRIKA h

10.1 Leerders moet verwys na die stelling voorsien asook die visuele bronne in figuur 10a en 10b, en 'n opstel van ongeveer 1½ bladsye skryf oor EEN of meer kontemporêre argitekte en sy/haar/hulle werke wat 'n soortgelyke uitkyk op argitektuur het.

- Hadid se postmoderne geboue is sensitief t.o.v. hul konteks, minimalisties, multifunksioneel, futuristies en innoverend.
- Haar geboue is glad ("sleek"); sy gebruik bekende vorme, nuwe vindingryke vorms, soms bisar, humoristies en uniek.
- Diverse materiale en jukstaposisies van style. Intelligente en effektiewe strukture.
- Fragmentasie en manipulasie van strukture se oppervlakke of vel.
- Nie-reglynige vorme wat dien om sommige van die elemente te verwring en verplaas.
- **Leerders mag na die volgende kunstenaars/konsepte verwys:** Plaaslike voorbeelde van argitektuur in reaksie op gemeenskaps-behoefes beantwoord. Kwessies rondom laekostebehuising, gebruik van nuwe en tradisionele boumateriale en metodes, kontekstuele en omgewingskwessies, ens.
- Hulle kan ook verwys na nuwe neigings in wêreldargitektuur, bv. **Postmodernisme** [Charles Moore, Venturi, Le Corbusier, Micheal Graves, ens.]
- **High Tech** in die 1980's en 1990's [ruimtelike raamwerke, metaalbedekking en saamgestelde materiale – Norman Foster, Richard Rogers/Renzo Piano se ikonoklastiese, omstrede Pompidou Sentrum. Hulle integreer komplekse rekenaarsisteme met die mees basiese fisiese wette soos konveksie.
- **Dekonstruktivisme** in argitektuur as 'n ontwikkeling van Postmoderne argitektuur wat in die laat 1980's begin is. Fragmentasie, 'n belang om idees van 'n struktuur se oppervlak of vel te manipuleer, nie-reghoekige vorme wat dien om strukturele elemente te verwring of verplaas. [Gekontroleerde chaos]: Frank Gehry se Guggenheim Museum in Bilboa.
- **Suid-Afrikaanse voorbeelde:** Mmabatho Regeringsgeboue, UJ universiteitsgeboue, HSRC-gebou in Pretoria, Apartheid-museum, Bank City Johannesburg, SAPS-gebou in Pretoria, Konstitusionele Hof Johannesburg, Red Location District-museum, ens.

(10)

10.2 Leerders moet 'n opstel skryf (1 tot 1½ bladsye) waarin hulle na die volgende verwys:

- Laekoste behuising
- Die gebruik van eko vriendelike boumateriale/komponente
- Ligging
- Sosio-ekonomiese uitwerking en omgewingsimpak

Die volgende inligting moet oorweeg word:

- **Laekostebehuising/krotte:** Tradisionele en moderne bouetegnologieë word nou eerder as bakstene en messelklei gebruik. Argitekte gebruik nou geïsoleerde voorafgegiete beton, bakstene en staal en watergebaseerde harpui. Suid-Afrika het 'n reuse probleem met mense wat in krotte (shacks) bly, wat uit enige iets van afvalhout tot ou sinkplaat opgerig word. Hulle verskaf nie voldoende behuising nie en gee min beskerming teen die weer. Die swak materiale en swak konstruksie skep 'n risiko vir brande. Baie laekostebehuisingprojekte was nie op standaard nie en is nie struktureel geskik vir menslike bewoning nie.
- **Gebruik van eko vriendelike boumateriale/komponente:** 'n Nuwe ontwikkelingstegniek of uitvinding is pedaal-aangedrewe toerusting en gietvormsisteme om betonblokke, dakboë, dakteëls en dakplate te maak. Ander alternatiewe metodes deur Suid-Afrikaanse en internasionale argitekte bestaan uit: strooibale, strooikleï [mengsel van klei en strooi], vasgestampte grond [grond, sand, gruis en stabiliseerders soos sement of kalk word saamgepers binne-in 'n raamwerk], papierbeton [industriële sterkte papiermaché gemaak van papier en karton], sand en Portland-sement. Nie slegs is dit goedkoop nie, maar is ook stewig en goed geïsoleer. Dakkonstruksie moet sterk en goedkoop wees, die kombinasie van hout en metaalvorms is ideaal.

Gebruik van sinkdakke, betonvloere en baksteenmure is ideaal en goedkoop vir Suid-Afrikaners. Sonenergiesisteme, sonenergieswaterverwarmers/pompe, sonbatterie is net 'n paar van die baie keuses om elektrisiteit te bewaar. Grond een van die goedkoopste boumateriale en materiale soos klip, hout, strooi en grond is nie-toksies.

- **Ligging:** Weertoestande en bekostigbaarheid beïnvloed die ligging van 'n huis.
- **Omgewingsimpak/kwessies:** Lugkwaliteit, afvalwater, grondwater kwaliteit en -kwantiteit, gevaarlike materiale, toestand/sensitiwiteit van ekosisteme, rare en bedreigde of waardevolle plantspesies en hulle habitats, geraas of vibrasies, soliede-afvalverwydering, hellingstabiliteit en erosie, migrerende spesies, oppervlakwaterkwaliteit en hoeveelheid het almal 'n impak op die omgewing.
- **Volhoubare argitektuur moet die volgende in ag neem:** Die omgewing, CO₂-gasse, energiegebruik, inheemse argitektuur en kulturele patrone. Windopwekkers kan direk gebruik word, soos in waterpompstelsels of gestoor in batterye vir huishoudelike gebruik.
- **Sosio-ekonomiese effekte:** Hervestiging/Versteuring van nedersettings, konflik met land/natuurlike hulpbronne-gebruik, werksgeleenthede [werkverliese/werkskepping, gelykheid van indiensneming, ens.] dienste, gesondheid en sosio-ekonomiese toestande bv. kwaliteit van lewe/gesondheid en veiligheid/eiendomswaardes/uitsigte, kultuur/godsdiens, ens.
- **Nuwe benaderings tot laekostebehuising:** Die gebruik van windopwekkers, sonkrag, hibriede sisteme wat sonpanele en/of fossielbrandstofopwekkers kombineer.

(10)
[20]

TOTAAL:

100